

**KOMMUNIKATIV STRATEGIYALAR: SHAKLLANISH MEXANIZMI VA
LINGVISTIK IFODASI**

Normaxmatova Feruza Ruziboyevna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kommunikativ strategiyalar tushunchasi, ularning shakllanish mexanizmi hamda lingvistik ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada pragmatolingvistik va diskursiv yondashuvlar asosida kommunikativ strategiyalarning turli ko'rinishlari (manipulyativ, xushmuomalalik, agressiv, konfliktni yumshatish, o'zini oqlash va metaforik strategiyalar) o'rganilgan. Empirik material sifatida o'zbek adabiyotidagi nutqiy vaziyatlardan, xususan, Said Ahmadning "Qirq besh kun" asaridan misollar keltirilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kommunikativ strategiyalar shaxsning maqsadga yo'naltirilgan nutqiy faoliyatini boshqaradi hamda tilning ijtimoiy va kognitiv xususiyatlarini aks ettiradi.*

Kalit so'zlar: *kommunikativ strategiya, pragmatika, diskurs, emotivlik, manipulyativlik, xushmuomalalik, lingvistik ifoda, muloqot.*

Inson faoliyati, avvalo, ijtimoiy tajriba va lisoniy dunyoqarash bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu holat uning kommunikativ xatti-harakatlarini shakllantiradi. Shaxsning nutqiy faoliyati jarayonida yuzaga keladigan muloqot strategiyalari tilning pragmatik, semantik hamda madaniy jihatlarini o'zida mujassam etadi. Tilshunoslikda kommunikativ strategiyalar masalasi, asosan, pragmatik yondashuv doirasida tadqiq etilib kelmoqda (Safarov, 2018).

Muloqotning samaradorligi so'zlovchining lisoniy kompetensiyasi, muloqotdoshning bilim darajasi, ijtimoiy vaziyat va psixologik omillar uyg'unligiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, kommunikativ strategiyalarni tahlil qilish inson tafakkuri, madaniy qadriyatlar va nutqiy faoliyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ochib beradi. Mazkur maqolaning maqsadi — kommunikativ strategiyalarning shakllanish mexanizmini, ularning pragmatik va lingvistik ifodasini tahlil qilishdir.

Tadqiqotda pragmatik yondashuv asosiy metod sifatida tanlandi, chunki u nutqiy faoliyatda shaxsning maqsadga yo'naltirilgan harakatini o'rganishga imkon beradi. Maqolada Safarov (2018) tomonidan ilgari surilgan muloqotning lisoniy-pragmatik funksiyalari, T.A. van Deyk (1989)ning "strategiya — bu har bir kommunikativ vaziyat uchun umumiy instruksiya" degan ta'rifi, shuningdek Isser (1999), Klyuev (2002), Makarov (2003) va Leontovich (2000)larning ilmiy qarashlari nazariy asos sifatida qo'llanildi.

Empirik tahlil uchun Said Ahmadning "Qirq besh kun" asaridan olingan nutqiy vaziyatlar tanlab olindi. Ular asosida kommunikativ strategiyalar va emotivlikning nutqiy ifodasi o'rganildi. Tahlil metodlari sifatida diskursiv tahlil, pragma-semantik tahlil va kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ strategiya — bu so‘zlovchining maqsadga yo‘naltirilgan nutqiy faoliyatini boshqaruvchi murakkab psixolingvistik jarayondir. U muloqotda ishtirok etuvchi shaxslarning o‘zaro ta’siri, kontekst va madaniy qadriyatlar bilan belgilanadi. van Deyk (1989) ta’riflaganidek, “strategiya — bu kommunikativ jarayonning umumiy yo‘nalishini belgilovchi kognitiv reja”.

1. Manipulyativ strategiya

“— Туп! Бу қанақа аҳмоқлик? Сен ҳали ҳам болишдан бошингни узмапсан. Аҳмоқ!”

(Said Ahmad, Qirq besh kun, 9-bet)

Bu parcha buyruq (императив) va so‘z baholash birliklari orqali emotsional bosim yaratadi. So‘zlovchi (ona) tinglovchini (bola) o‘z xatti-harakatini o‘zgartirishga majbur etmoqda. Bunda emotivlik va dominantlik birlashib, strategiyaning kuchaytiruvchi komponentiga aylanadi (Klyuev, 2002).

2. Xushmuomalalik strategiyasi

“Болам, тура қолгин. Жон болам, кун ёйилиб кетди...”

(Said Ahmad, Qirq besh kun, 12-bet)

Bu nutq xushmuomalalik strategiyasiga mansub. Unda yumshoq ohang, takroriy murojaat shakllari va emotivlik orqali so‘zlovchi mehr va g‘amxo‘rlik bildiradi. Pragmatik maqsad — tinglovchini ishontirish, ijobiy emotsional muhit yaratish (Leech, 1983).

3. Agressiv strategiya

“— Ёмон ниятинг бўлмаса, қора сахарда девор ошармидинг?”

(Said Ahmad, Qirq besh kun, 20-bet)

Bu misolda ayblov va ironik so‘roq shakli orqali agressiv strategiya amalga oshmoqda. So‘zlovchi adresatni ochiqchasiga ayblamaydi, biroq kinoya orqali uni mas’uliyatga tortadi.

4. Konfliktni yumshatish strategiyasi

“Менга ножўя гап айтдингиз, куёв... Қайтинг орқага. Кириг ичкарига. Тўй таркамайди.”

(Said Ahmad, Qirq besh kun, 27-bet)

Bu strategiyada sokin ohang, ijtimoiy qadriyatga tayangan dalil orqali vaziyatni tinch yo‘l bilan hal etish kuzatiladi.

5. O‘zini oqlash strategiyasi

“Менинг ҳеч қандай ёмон ниятим йўқ эди. Фақат ишимни тезроқ тугатай деб ошган эдим.”

(Said Ahmad, Qirq besh kun, 28-bet)

Bu nutq modallik va uzr semantikasini o‘z ichiga olgan bo‘lib, tinglovchi ijobiy obrazini saqlashga xizmat qiladi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ strategiyalar inson nutqiy faoliyatining markazida turuvchi kognitiv va ijtimoiy jarayonlardir. Ular orqali shaxs o‘z maqsadini yashirin yoki ochiq tarzda amalga oshiradi. Strategiyalarni tanlashda madaniy me’yorlar, milliy tafakkur, ijtimoiy rol va nutqiy kontekst muhim ahamiyat kasb etadi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Makarov (2003) ta'kidlaganidek, strategiya — bu muloqotdagi “ko‘rinmas boshqaruvchi mexanizm” bo‘lib, u nutqning pragmatik muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu bois, strategiyani faqat lingvistik darajada emas, balki psixologik va ijtimoiy kontekstda o‘rganish zarur.

Mazkur tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tili nutqiy madaniyatida xushmuomalalik, yumshatish, hurmat va ko‘tarinki ohang strategiyalari eng faol qo‘llanadi. Buning sababi milliy madaniyatda “odoblilik”, “hurmat” va “yaxshi so‘z” qadriyatlarining ustuvorligidadir. Shu jihatdan, strategiyalar milliy muloqot modeli bilan bevosita bog‘liq.

Boshqa tomondan, manipulyativ va agressiv strategiyalar ham kommunikativ muvozanatni ta'minlashda o‘z o‘rniga ega. Masalan, ijtimoiy status farqi mavjud vaziyatlarda kuchli strategiyalar orqali muloqotni nazorat ostida ushlab turish zarur bo‘ladi.

Shuningdek, tadqiqotda strategiya va taktika o‘rtasidagi farq ham aniq ko‘rinadi. Strategiya — umumiy maqsadni belgilasa, taktika — uni amalga oshirish vositasidir (Isser, 1999). Masalan, xushmuomalalik strategiyasi doirasida “so‘zni yumshatish”, “bilvosita aytilish”, “murojaat so‘zlari” kabi taktikalardan foydalanish kuzatildi.

Emotivlik komponenti esa strategiyani semantik jihatdan kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Safarov (2018) qayd etganidek, emotsional vositalar kommunikativ niyatning samarali ifodasini ta'minlaydi. Shu bois, kommunikativ strategiyalarni tahlil qilishda emotsional fonni hisobga olish alohida ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, kommunikativ strategiyalarni o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki psixolingvistika, madaniyatshunoslik va kognitiv fanlar uchun ham muhim ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

Yuqoridagi tahlillar natijasida shunday xulosa qilish mumkinki, kommunikativ strategiyalar so‘zlovchining nutqiy maqsadini ongli ravishda amalga oshirishga xizmat qiluvchi, nutq jarayonini boshqaruvchi vositalar tizimidir. Ularning shakllanishida psixologik omillar, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy rollar muhim o‘rin tutadi. O‘zbek madaniyatida bu jihatlar, avvalo, hurmat, odoblilik va samimiylik me‘yorlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Kommunikativ strategiyalarning lingvistik ifodasi emotsional boylik, metaforik vositalar, intonatsiya va so‘z tanlovi orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu birliklar so‘zlovchining niyatini yanada aniqroq va ta’sirchanroq ifodalash imkonini beradi. Har bir strategiya o‘zining ichki tarkibida turli substrategiyalar va taktikalarga ega bo‘lib, ular muloqot jarayonida bir-birini to‘ldiradi. Masalan, xushmuomalalik strategiyasi doirasida murojaat shakllari, yumshatuvchi birliklar va e’tirof ifodalovchi so‘zlar orqali tinglovchiga nisbatan hurmat va ijobiy munosabat bildiriladi.

Kommunikativ strategiyalarni tahlil qilish tilning nafaqat kommunikativ, balki madaniy va kognitiv qirralarini ham yoritishga yordam beradi. Bu esa o‘zbek tilshunosligining pragmatik yo‘nalishini yanada chuqurlashtiradi va rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari til o‘qitish, tarjima jarayonlari hamda madaniyatlararo muloqotda samarali strategiyalarni tanlash uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Shu bois, kommunikativ strategiyalar shunchaki nutqiy vosita emas, balki inson tafakkuri, hissiy holati va ijtimoiy tajribasining ifodasi sifatida til tizimining eng nozik, lekin eng faol qatlamini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Safarov Sh. S. Pragmalingvistika. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
2. van Deyk T. A. Yazyk. Poznanie. Kommunikatsiya. Moskva: Progress, 1989.
3. Isser O. S. Kommunikativnye strategii i taktiki russkoy rechi. Omsk, 1999.
4. Klyuev E. V. Rehevaya kommunikatsiya. Moskva: Ripol Klassik, 2002.
5. Makarov M. L. Osnovy teorii diskursa. Moskva: Gnozis, 2003.
6. Leech G. N. Principles of Pragmatics. London: Longman, 1983.
7. Said Ahmad. Qirq besh kun. Toshkent, 1980.

